

С.А. Шалгунова

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.9

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЗА УЯВЛЕННЯМИ ВІТЧИЗНЯНИХ ЮРИСТІВ З КІНЦЯ ХІХ СТ. – ДО 1917 РОКУ

Автор розглядає кримінологічні погляди вітчизняних психіатрів та юристів на особу злочинця, насильницького у тому числі, з кінця ХІХ століття до 1917 року.

***Ключові слова:** покарання злочинця, особа злочинця, особа насильницького злочинця, теорія причин злочинності.*

Автор рассматривает криминологические взгляды отечественных психиатров и юристов на личность преступника, 1 насильственного в том числе, с конца ХІХ века до 1917 года.

***Ключевые слова:** наказание преступника, личность преступника, личность насильственного преступника, теория причин преступности.*

The author examines the criminology looks of отечественных psychiatrists and lawyers to personality of criminal, and violent including from the end the ХІХ century 1917 to.

***Keywords:** punishment of criminal, personality of criminal, personality of violent criminal, theory of causations of crime.*

Постановка проблеми. Узагальнення вітчизняного досвіду вивчення особи злочинця викликає науковий інтерес у зв'язку із тим, що сучасна злочинність має відносно стабільні показники. Проведене нами дослідження підтверджує висновок, що наприкінці ХІХ ст. вивчення особи злочинця отримало новий поштовх. З активним розвитком законодавства, у тому числі й кримінального, виникла необхідність з'ясування ефективності чинної системи кримінальних покарань, категорій злочинів та осіб, щодо яких вони можуть застосовуватися. Однак ґрунтовних та цілеспрямованих досліджень особи злочинця не було. У працях вчених з кінця ХІХ ст. до 1917 р. можна знайти тільки спроби розгляду різних аспектів сучасного кримінологічного поняття «особа злочинця». Юристи, психіатри та інші дослідники звертали увагу лише на окремі кримінологічні та кримінально-правові ознаки особи злочинця. Необхідно зазначити, що практично всі дослідники проводили вивчення осіб, ув'язнених та засуджених за умисні вбивства, нанесення тілесних ушкоджень, зґвалтування тощо. У цей час, на наш погляд, і відбувається формування сучасних кримінологічних теорій про особу злочинця та один із її типів – особу насильницького злочинця, хоча фактично такого виокремлення і не відбувалося.

Обрана тема дослідження виконується в межах дисертаційного дослідження і відповідає тематиці кримінологічних досліджень в Україні, Пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010–2014 рр. (затверджені наказом МВС України від 29.07.2010 р. № 347), Концепції розвитку кримінологічної науки в Україні на початку ХХІ ст. та рекомендацій Координаційного бюро з проблем кримінології Академії правових наук України, планам науково-дослідної роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ і його кафедри кримінального права та кримінології.

Мета даного дослідження – аналіз наукових досліджень вітчизняних вчених про особу злочинця з кінця ХІХ ст. до 1917 року та їхній вплив на подальший розвиток кримінологічного вчення про особу насильницького злочинця.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми. Проблема вивчення особи, яка вчиняє суспільно небезпечні протиправні діяння, турбувала людське суспільство в усі часи. На різних стадіях розвитку цивілізованого суспільства розуміння змісту особи злочинця, попередження з його боку вчинення правопорушень та злочинів змінювалося. До вказаних проблем зверталися Б.І. Воронинський, М.Н. Гернет, Е. Єфімов, А.Д. Кисельов, С.П. Ординський, Л.І. Петражицький, І.Т. Тарасов, Е.Н. Тарновський, Г.С. Фельдштейн, І.Б. Фельцман, І.Я. Фойницький, М.П. Чубинський та інші. Роботи зазначених авторів стали передвісниками та підґрунтям проведення подальших кримінологічних досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вітчизняну юридичну науку завжди цікавила особа злочинця. При цьому дослідження вітчизняних юристів та психіатрів ґрунтувалося саме на вивченні осіб, котрі вчинили насильницькі злочини в сучасному їх розумінні та корисливо-насильницькі злочини.

У ХVІІІ ст. особа злочинця ще не досліджувалася в межах кримінології, оскільки не існувало самої науки. У юридичних трактатах того часу недостатньо уваги приділялося суб’єкту злочинного посягання, однак дослідники приділяли увагу психологічним та психічним станам особи, яка вчиняє злочини, а також впливу умов життя та виховання на формування мотивації вчинення злочинів.

Впливи коливань температури, пори року, географії проживання, урожаїв, цін на хліб та інших чинників на ймовірність використання особою злочинного способу досягнення мети вивчалися І.Я. Фойницьким [1, с. 68-70], Е.Н. Тарновським [2], М.П. Чубинським [3, с.371], М.Н. Гернетом [4], І.Т. Тарасовим [5]. У рамках полеміки з питання есенції особи злочинця у вітчизняній кримінологічній науці з’явилися роботи, що передбачали теорію «небезпечного стану особи злочинця». Так, доктор О.Б. Фельцман критикував резолюцію Брюссельського з’їзду кримінологів-антропологів щодо встановлення особливих превентивних заходів суспільної безпеки стосовно небезпечних зло-

чинців не внаслідок вчинення ними злочину, а завчасно, з огляду на їх особисті властивості, що визначаються спадковими ознаками, і зазначав, що для терміна «небезпечний стан» не існує великих якісних градацій і немає жодних опорних пунктів для кількісного визначення небезпеки. Тому, на його думку, для врахування ступеня суспільної небезпеки не існувало ні критерію, ні методу [6, с. 17].

Його підтримував С.П. Ординський, який вказував на неможливість урахування ані ступеня небезпеки, ані незмінно властивого злочинцю стану його психіки [6, с. 17; 7].

Послідовником соціологічного напрямку у вивченні особи був і Е. Єфімов. Він спростовував природничонауковий метод пізнання криміногенної особи, здійснив глибокий аналіз праць основних представників цього напрямку (Ч. Ломброзо, Р. Горофало, Лакассаня, Бенедикта, Феррі, Гапона, Варга). У світлі цього він конструював власне бачення сутності особи злочинця, що визначилося у побудові науково обґрунтованого вчення про фактори [8]. Теоретичні суперечки представників класичної школи, антропологічного напрямку привели до спроби осмислення механізму впливу зовнішніх чинників на особу. Соціальні умови як фактори злочинності, на думку Б.І. Воротинського, мають величезне значення, але тільки вплив їх виявляється не безпосередньо, не прямим шляхом [9].

Поглиблювалося й пізнання мотиваційної сфери особи злочинця. У 1900 р. було опубліковано ґрунтовну працю М.П. Чубінського «Мотив преступной деятельности и его значение в уголовном праве» [10]. Досліджуючи мотиваційну сферу криміногенної особи, М.П. Чубінський дійшов висновку, що мотив є внутрішньою силою, яка породжує вольовий процес, рухає індивіда в його свідомій діяльності і призводить за сприяння всієї його психіки до вчинення злочинного діяння. На його думку, діяльність людини поділяється на свідому та несвідому. Характерними ознаками свідомої діяльності особи є те, що вона здійснюється відповідно до мотивів, а не сліпих несвідомих імпульсів. Не довівши свій аналіз до осмислення ролі несвідомого й підсвідомого в мотивації, М.П. Чубінський, однак, дійшов винятково важливих висновків, що не втратили значення й тепер: залежність кожної дії від мотивів, які її викликали, зовсім не примарна; вона реальна, безумовна й необхідна; але нічого фатального у такій залежності немає; заперечення такої фатальності для нас важливе, оскільки визнаючи її, довелось б дивитися на мотив як на єдиний і винятковий критерій при оцінці діяння. Чим сильнішим є об'єктивне спонукання, що бореться в людині з іншими спонуканнями, тим швидше воно переможе, тобто стане мотивом; проте прямої пропорційності тут немає, оскільки суб'єктивна сила мотиву, його значення для даного індивіда не завжди співпадають з його об'єктивною силою, з його значенням для маси людей.

Властивості особи накладають свій відбиток на процес мотивації, а тому в кожному окремому випадку вивчення і оцінку мотиву потрі-

бно виробляти не ізольовано, а у зв'язку із вивченням особи. Мотив накладає свій відбиток на діяння і дає останньому певне освітлення, дає нам можливість судити і про діяча (тобто особу злочинця, яка діє певним чином), особливо в тих випадках, коли мотив є типовим, характерним для даного індивіда, коли останній звичайно діє згідно з подібними мотивами [10, с. 37, 68].

Проблеми несвідомого в особі злочинця розглядалися в роботах з кримінального права. Наприклад, Г.С. Фельдштейн вважав, що прихований матеріал нашого свідомого життя набуває для справи кримінального вчинення домінуючого значення [11, с. 153].

Цікаві ідеї про ступінь усвідомлення винним вчинюваного злочину висували й інші автори [12, с. 73-76].

Мотиваційну сферу особи злочинця досліджував і Л.І. Петражицький, який при розгляді гедоністичного підходу до мотивації зазначав, що почуття виконують роль показників значення для нашого добробуту різних об'єктів пізнання і відповідно спрямовують поведінку, таким чином займаючи центральне місце між пізнанням і волею [13, с. 172-173]. Уникнення неприємного й прагнення до приємного – це основні біологічні закони. Тому з погляду вчення про потрійний склад психічного життя – пізнання, почуття, воля, – зважаючи на наведені біологічні положення, єдину можливу відповідь на питання про мотиви, на його думку, міг дати гедоністичний підхід (що приносить радість, задоволення) [13, с. 173-174].

Щодо питання свободи волі особи злочинця з погляду загальних міркувань про причинний зв'язок Л.І. Петражицький зазначав, що стверджувати про загальність закону причинного зв'язку в природі не можна, але можна визнати положення про імовірність загальності причинного зв'язку. Імовірність, на його думку, з погляду загальних положень про причинний зв'язок свідчить на користь детермінізму. Він констатував, що мотиви визначають волю [13, с. 155-156].

Погоджуючись із думкою Л.І. Петражицького про статистичний зв'язок та законність в особі злочинця, зазначимо спірність тези, що воля жорстко визначається мотивами. Залежно від ціннісних орієнтацій та правосвідомості можливий вплив мотиву на вольові зусилля, але можливо й навпаки – сильна воля особи може приборкувати мотиви.

Соціалістичний напрям, що складався наприкінці XIX – початку XX ст.ст., критикував класичні, антропологічні і соціологічні школи за те, що всі вони перебували в полоні традиційного поняття «злочинець». Злочинцем вважали того, хто вчинив злочин, тобто оперували абстрагованими поняттями.

Відомий представник соціалістичного напрямку в кримінології М.М. Ісаєв (Сурський) зазначав із цього приводу, що «злочин» в конкретну історичну епоху залежить від політичного й соціального устрою, в якому живе народ. Про «природний» злочин як про поняття, що в усіх народів і в усі часи має один і той самий зміст, не може бути

й мови. Наприклад, батьковбивство та дітовбивство – найтяжчі злочини нашого часу – складають в усіх варварських народів простий звичай [14, с. 103-106]. Він вважав, що криміногенність особи пояснюється політичним та соціальним устроєм і що тільки заміна капіталістичного ладу, що є основою злочинності, може кардинально змінити сутність особи.

На нашу думку, не стільки політичний устрій, скільки прийнятні соціальні умови, що дають економічні можливості особі розвиватися духовно, є основою для перешкоджання формуванню криміногенних рис.

Висновки. У період XVI–XIX ст.ст. відбувався взаємовплив світових наукових досліджень щодо особи злочинця: вітчизняні вчені (юристи, медики, соціологи) у своїх дослідженнях спиралися на дослідження зарубіжних авторів, але й зарубіжні автори посилювалися на вітчизняних дослідників. А наприкінці XIX ст. відбувся потужний поштовх до вивчення особи злочинця, що ґрунтувався на дослідженнях осіб, які вчинили насильницькі та корисливо-насильницькі злочини (у сучасному їх розумінні). До 1917 р. переважно вітчизняні юристи та психіатри приділяли значну увагу вивченню особи злочинця. При цьому сформувалося чотири напрями: класичний, антропологічний, соціологічний і соціалістичний. Зазначені напрями з різних боків пояснювали та окреслювали особу злочинця і таким чином дали найпотужніший поштовх до вивчення та розуміння цього феномена у подальшому.

Бібліографічні посилання

1. *Фойницький І.Я.* Влияние времен года на распределение преступлений (опыт социологического диагноза преступлений) // Судебный журнал. – 1873. – № 1-3. – С. 68-70.
2. *Тарновский Е.Н.* Помесячное распределение главнейших видов преступности // Журнал Министерства Юстиции. – 1905. – Февраль. – С. 118; *Тарновский Е.Н.* Влияние хлебных цен и урожаев на движение преступлений против собственности в России // Журнал Министерства Юстиции. – 1898. – № 2. – С. 102.
3. *Чубинский М.П.* Курс уголовной политики. – Ярославль, 1895.
4. *Гернет М.Н.* Социальные факторы преступности. – М., 1905; *Гернет М.Н.* Детоубийство. Социологическое и сравнительно-юридическое исследование. – М., 1911.
5. *Тарасов И.Т.* Об образовании Женин: Публичная лекция, читанная в зале Ярославской думы 24 февраля 1885 г. – Ярославль, 1885; *Тарасов И.Т.* Образование женщин и женский труд. – М., 1903.
6. *Фельцман О.Б.* Об опасных состояниях «душевнобольных» // Вопросы научного метода. – М., 1914. – № 2. – С. 17.
7. *Набоков В.Д.* Об «опасном состоянии» преступника как критерии мер социальной защиты: Доклад VIII Общему собранию Русской группы Международного союза криминалистов 1910 г. – СПб., 1910.
8. *Ефимов Е.* Природа преступления. – М., 1914. – Ч. 1: Естественнонаучная теория.
9. *Воротынский Б.И.* Биологические и социальные факторы преступности: Публичная лекция, читанная 25 ноября 1900 г. в актовом зале Ун-та // Журнал Министерства Юстиции. – Сентябрь, 1901. – СПб., 1901; *Воротынский Б.И.* Гениальность, психическая неуравновешенность и преступность: Публичная лекция, читанная 31 июля 1898 г. в г. Тобольске. – Казань, 1898; *Воротынский Б.И.* Задачи судебной психопатологии и современные ее значения для врача и юриста: Речь, произнесенная 31 января

1898 г. в годичном заседании Общества невропатологов и психиатров при Императорском Казанском Университете. – Казань, 1898; *Воротынский Б.И.* Психофизические особенности преступника-дегенерата: Вступительная лекция в курс судебной психопатологии. – Казань, 1900.

10. *Чубинский М.П.* Мотив преступной деятельности и его значение в уголовном праве. – Ярославль, 1900.

11. *Фельдштейн Г.С.* Учение о формах вины в уголовном праве. – М., 1902.

12. *Киселев А.Д.* Психологическое основание уголовной ответственности. – Х., 1903.

13. *Петражицкий Л.* Введение в изучение права и нравственности. – СПб., 1908. – Ч. II: Психологические основы теории нравственности и права.

14. *Сурский (Исаев) М.М.* Социологическая школа в уголовном праве как защитница интересов господствующих классов // Проблема преступности. – К., 1924. – С. 103-106.

Надійшла до редакції 30.11.2011

Г.В. Кириченко

викладач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.85/57

ЗАПОБІГАННЯ НЕТИПОВИМ СПОСОБАМ КОНТРАБАНДИ НАРКОТИКІВ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ

У статті розглянуто проблему запобігання правоохоронними органами нетиповим способам контрабанди наркотичних засобів та проаналізовано методи, які можуть використовувати суб'єкти правоохоронних органів під час виявлення контрабандних перевезень.

Ключові слова: *наркотичні засоби, контрабанда наркотичних засобів, виявлення контрабандних перевезень, правоохоронні органи, митний контроль, аутріч-роботи.*

Рассматриваются нетипичные способы контрабанды наркотических веществ и анализируются методы, которые могут использовать субъекты правоохранительных органов во время выявления контрабандных перевозок.

Ключевые слова: *наркотические вещества, контрабанда наркотических веществ, выявление контрабандных перевозок, таможенный контроль, правоохранительные органы, аутрич-работы*

The article is devoted to the analysis of the situation in the sphere of counteraction drugs smuggling and prevention of offtype methods of contraband goods of narcotic through the state boundary of Ukraine. Methods which can use subjects of law enforcement authorities during the exposure of contraband transportations are also analysed.

Keywords: *narcotic facilities, contraband goods of narcotic facilities, exposure of contraband transportations, law enforcement authorities, custom control, outreach-works.*